

Çeyrek mecdiyelerin ön yüzlerinde devrin padişahının tuğrası, tuğranın sağ üst köşesinde bir gül motifi, en altta "sene" kelimesinin üzerinde de paranın padişahın kaçıncı cülûs yılında darbedildiğini belirten rakam bulunur. Arka yüzlerinde ise "Azze nasruhû" dua cümlesi ve sikkenin darbedildiği yerin ismi ile hicri olarak padişahın cülûs tarihi yer alır. II. Abdülhamid'in çeyreklerinde de gül motifi yedinci cülûs yılına kadar bulunmakta, ancak yedinci yıldan başlayarak tuğranın sağında "el-Gâzi" unvanı yer almaktadır. V. Mehmed'in çeyreklerinde cülûsundan yedinci yıla kadar görülen "Reşad" unvanının aynı yıl I. Dünya Savaşı'na girilmesi dolayısıyla "el-Gâzi" unvanıyla değiştirildiği görülmektedir. Sultan Abdülaziz ile V. Murad ve VI. Mehmed'in beşliklerinin ön yüzlerinde tuğranın sağ tarafında motif ve yazı yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade, Meclis-i Vâlâ, nr. 20; *Takvîm-i Vekâyi'*, 25 Cemâziyelâhir 1259, def'a 256; 4 Cemâziyevvel 1260, def'a 270; *Darbhâne-i Âmirre, Meskûkât-ı Şâhâne İdâresi, 1335 Sene-i Mâliyyesi Darbiyât ve Muâmelâtı Hakkında Mâliye Nezâret-i Celîlesine Takdîm Olunan Rapor*, İstanbul 1336 (1920), s. 53-54; *Darbhâne-i Âmirre, Meskûkât-ı Şâhâne İdâresi 1336 Sene-i Mâliyyesi Darbiyât ve Muâmelâtı Hakkında Mâliye Nezâret-i Celîlesine Takdîm Olunan Rapor*, İstanbul 1337 (1921), s. 41-43, 49, 54, 125-133; *Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye* (1280), s. 152; Lutfi, *Târih*, VI, 109; İsmâil Galib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1307, s. 427-428, 436-437, 439, 441, 472; Süleyman Südi, *Üsûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye*, İstanbul 1311, s. 34, 98-99; Hasan Ferid, *Nakd ve l'tibâr-ı Mâlî*, İstanbul 1330-32, I, 200, 215-220, 222-223, 232-234, 242-243; Ni-yazi Âsım, "Mâdenî Türk Parası", *Borsa Rehberi*, İstanbul 1928, s. 392-393; M. Belin, *Türkiye İktisâdî Tarihi* (trc. M. Ziyâ), İstanbul 1931, s. 285-287; Şükrü Baban, "Tanzimat ve Para", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 259; Âfet İnan, *Aperçu général sur l'histoire économique de l'empire Turc-Ottoman*, İstanbul 1941, s. 38-39; Ekrem Kolerikli, *Osmanlı İmparatorluğunda Para*, Ankara 1958, s. 128-132; Burhan Zihni Sanus, *Para Ekonomisi*, İstanbul 1960, I, 258-260; Aziz Köklü, *Para ve Kredi*, Ankara 1967, s. 78; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, II, 706-709; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968, s. 257-297; Erol Zeytinoğlu, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 1972, s. 411; Cüneyt Ölçer, *Son Altı Osmanlı Padişahu Zamanında İstanbul'da Basılan Gümüş Paralar*, İstanbul 1966, tür.yer.; a.m.f., *Sultan Abdülmecid Devri Osmanlı Madeni Paraları*, İstanbul 1978, tür.yer.; A. Du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara 1978, s. 71-72; Ch. Morawitz, *Türkiye Maliyesi*, Ankara 1979, s. 16; Ziya Karamursal, *Osmanlı Malt Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s. 79-80; "Çeyrek", *İA*, III, 389; G. C. Miles, "Çeyrek", *EI²* (İng.), II, 28.

NEZİHİ AYKUT

ÇİĞİRAÇAN, İbrahim Hilmi

(1880-1963)

Bâbîalî'nin

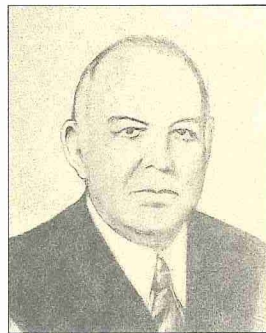
ilk Türk yayımcılarından,
kitapçı ve yazar.

Romanya'nın Tuna deltası yakınında-ki Tulça (Tulcea) kasabasında doğdu. Ailesi 1883 yılında İstanbul'a göç ederek Sarıgözel semtine yerleşti. İlk öğrenimini burada tamamladı. On iki on üç yaşlarında terzi çıraklığı yaptı. Okumaya büyük hevesi olan İbrahim Hilmi, on beş yaşında iken *İkdam* gazetesinin abone memuru olarak basın hayatına ilk adımını attı. Bu arada Tâlî Ticaret Mektebi'ne devam ettiyse de ikinci sınıftan ayrılarak İslâm Kitaphanesi'ni kurdu (1896). Böylece yayımcılığa başlayan İbrahim Hilmi bir taraftan da dinî bilgisini arttırmak için cami derslerine devam etti. Neşrettiği ilk İslâmî eser *Nevsâl-i Kü-tübhâne-i İslâm*'dir (İstanbul 1314). Yayınevine daha sonra Kitabhâne-i İslâm ve Askerî adını vererek askerî kitaplar da neşretmeye başladı. Askerlikle ilgili olarak neşrettiği ilk eser ise *Târih-i Harb*'dir (İstanbul 1316). Bu konuda kitap yayımına devam etmek için özellikle o günkü İkinci ve Üçüncü Ordu bölgeleri olan Doğu ve Batı Trakya'yı, kısmen Makedonya'yı ve Tesalya'yı dolaştı. Askerlikle ilgili olarak neşredeceği bir seri kitabın sermayesi olmak üzere abone kaydetti ve otuz beş altın lira topladı. Bu parayla on beş yıl içinde 200 kadar askerî kitap yayımladı. Ahmed Refik, Osman Senâî, Cemal Bey (Paşa) gibi genç asker yazarların eserlerinin ilk yayımcısı oldu. Mustafa Kemal'in *Zâbit ve Kumandan ile Hasbihal* (İstanbul 1334) adlı askerî mahiyetteki ilk eseri de onun yardımı ile basıldı.

Kitapçılığın yanı sıra gazete yayımına da yönelerek II. Meşrutiyet'in ilânından sonra resimli ilk günlük gazete olan *Millet*'i çıkardı (23 Temmuz - 26 Teşrinievvel

1324). Ahmed Râsim ve Hüseyin Rahmi ile *Boşboğaz ile Güllâbi* (24 Temmuz - 1 Kânunuevvel 1324) adlı mizah gazetesini, *Ordu ve Donanma* adlı mecmuayı (1328-1330) yayımladı. Ancak devrin siyasi baskısı ve iktisadî zorluklar yüzünden bunlar uzun ömürlü olmadı. Bu arada birçok tarihî, siyasi ve sosyal konulu kitapla dinî sahada Şeyh Muhsin-i Fânî'nin (Hüseyin Kâzım Kadri) başkanlığındaki bir heyete hazırlattığı *Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsiri* (İstanbul 1332), iki büyük ciltlik *Nûrû'l-beyân-Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri* (İstanbul 1340) ve İzmirli İsmâil Hakkı'nın hazırladığı *Meânî-i Kur'ân* (İstanbul 1343) gibi devri için önemli ve çok rağbet gören eserleri neşrederek dinî yayımcılık alanında ciddi çalışmalara önyak oldu. O yıllarda Tüccarzâde İbrahim Hilmi adıyla tanınan Çığıracı, öte yandan kendi kaleminden çıkan yahut devrin maarifçilerine hazırlattığı, itinalı basılmış okul kitapları ile maarif alanında da önemli hizmetlerde bulundu. İlkokullarda okutulan ders kitapları kaleme aldı ve neşretti. İstiklâl Savaşı yıllarında Samsun'da bir kitap deposu açarak oraya çok sayıda elifbâ ve ders kitabı gönderdi. Böylece Anadolu'daki öğrencilerin kitapsız kalmasını önledi. Bundan başka Hüseyin Rahmi ve Ahmed Refik'in eserlerinin toplu yayımcısı olarak bu yazarların tanınmalarına ve geniş okuyucu kitlelerine ulaşmalarına yardımcı oldu. Aynı şekilde Halit Ziya, Mehmed Rauf, Refik Halit ile Ahmed Cevad'ın (Emre) eserlerini seri halinde bastı. Daha yakın zamanlarda da Abdülhak Şinasi Hisar'ın eserlerini yayımlamak suretiyle onun Türk edebiyatına kazandırılmasına vesile oldu. 3 Kasım 1928'deki harf inkılabı dolayısıyla önceden eski harflerle hazırlanmış olduğu ders kitaplarının tamamı elinde kaldı ve bu yüzden büyük maddî zarara uğradı. Buna rağmen yılmadan başta okullara ve halka yönelik kitaplar olmak üzere Latin harfleriyle millî ve edebî eserlerle Batı klasiklerinden bazı tercüme yayımlamaya devam etti. Çıkarılan bir kamunla bütün ders kitaplarının yazılıp basılması hakkı Maarif Vekâleti'ne verildiğinde de yine büyük maddî zarara uğradı. Yine de okullarla ilgili neşriyata devam ederek adeta memleketi okutan adam oldu.

Cumhuriyet'ten sonra kitabevini Kitaphâne-i Hilmi ve Hilmi Kitabevi adlarıyla devam ettirerek yayımcılığı 1960'lara kadar sürdüren Çığıracı, yaşadığı dönemin en kıdemli nâşiri olarak altmış

İbrahim
Hilmi
Çığıracı

ÇİĞİRAÇAN, İbrahim Hilmi

yedi yıl faal hizmet gördü. 12 Haziran 1963'te öldü ve Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi.

İbrahim Hilmi yayımcılığı yanında birçok eser de telif etmiştir. Millet Kütüphanesi adıyla neşrettiği ve "Mavi Kitaplar" diye tanınan serisi büyük bir ilgiyle okunmuştur. "Harb-i Umûmî Külliyyatı", "Kütübhâne-i İntibâh" gibi değişik adlar altında yayımladığı kitaplarla Türk fikir hayatına 1000'den fazla eser kazandıran İbrahim Hilmi'nin II. Meşrutiyet döneminin meselelerini konu alan çeşitli fikrî kitapları özellikle zikre değer. Bunların başlıcaları şunlardır: *Tasfiye-i Lisâna Muhtaç mıyız?* (İstanbul 1327); "Felâketlerimizin Esbâbı" adı altında yedi kitaplık bir dizi: *Zavalı Millet* (İstanbul 1328), *Milletin Kusurları* (İstanbul 1328), *Milletin Hataları* (İstanbul 1328), *Maarifimiz ve Servet-i İlmîyemiz* (İstanbul 1329), *Avrupahlaşmak-Felâketlerimizin Esbâbı* (İstanbul 1334), *Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk* (İstanbul 1329), *Türkiye Uyan* (İstanbul 1329). Bunlardan başka son devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün eyaletleriyle siyasî ve idarî taksimatını gösteren *Memâlik-i Osmâniyye Cep Atlası* (İstanbul 1323) adında oldukça önemli bir eser neşretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Özege, *Katalog*, tür.yer.; Hasan Duman, *Katalog*, s. 49-50, 259, 308; R. Ekrem Koçu, "Çığıracı, İbrahim Hilmi", *İst.A*, VII, 3891-3893; "Çığıracı, İbrahim Hilmi", *TDEA*, II, 140 (maddenin hazırlanmasında esas olarak Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın vârisi Abdullah Tanrıninkulu'nun arşivindeki çeşitli evrak ve kûpürden faydalanılmıştır).

NURETTİN ALBAYRAK

ÇIKMA

Osmanlılar'da saray hizmetlerinden taşra memuriyetlerine yapılan tayinler veya acemî oğlanlarının Yeniçeri Ocağı'na geçmeleri hakkında kullanılan bir tabir
(bk. BEDERGÂH).

ÇILDİR EYALETİ

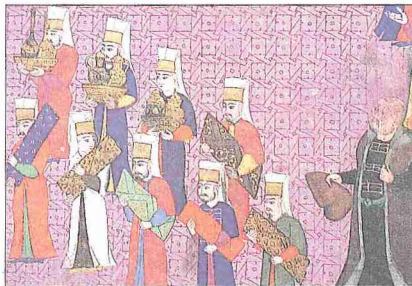
Osmanlılar döneminde bugünkü Çıldır, Ardanuç, Şavşat, Oltu yöresiyle Gürcistan Cumhuriyeti'ndeki Ahıska ve civarını içine alan idarî bölge.

Eski çağlardan beri birçok devletin idaresine girmiş olan Çıldır yöresi, Osmanlılar'ın bu bölgede faaliyet gösterdikleri sırada Safevî nüfuzu altındaki Atabeg

meliklerinin elinde bulunuyordu. Özellikle XVI. yüzyılın ilk yarısında bu topraklar üzerindeki Osmanlı-Safevî mücadelesi hız kazandı. 1536'da Başaçık (İmereti) Meliki II. Bagrat'ın I. Şah Tahmasb ile ittifak yaparak Çıldır ve yöresini de içine alan Atabeglik arazisini zaptetmesi ve Atabeglik melikini öldürmesi üzerine melikin oğlu II. Keyhusrev Osmanlılar'dan yardım istedi. Aynı yıl Erzurum Beylerbeyi Dulkadirli Mehmed Han (Paşa) bu bölgeye doğru akınlarda bulunarak Oltu, Penek gibi kaleleri ele geçirdi. 1548-1549 harekâtı ile de Atabeglik ülkesinin büyük kısmı zaptedildi ve alınan yerlerde dört sancak kuruldu. 1551'de ise Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa Ardanuç ve Ardahan yöresini arak Ahılkelek ve Ahıska civarına kadar ilerledi. Böylece Atabeglik toprakları Çıldır bölgesine kadar Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Buna karşılık Çıldır, Ahılkelek ve Tümük Osmanlılar'dan yüz çevirip Şah Tahmasb'ın safına geçen II. Keyhusrev'in elindeydi.

Gürcistan'da kısmî de olsa Osmanlı-Safevî nüfuz bölgelerini belirleyen 1555 Amasya Antlaşması'ndan sonraki barış döneminde Şah Tahmasb Gürcü melikleri üzerindeki baskısını sürdürdü. 1574'teki Kaheti seferinden dönüşü sırasında, Hirtis (Hertvisi), Çıldır, Ahıska, Posof bölgelerini, II. Keyhusrev'in ölümü üzerine dul karısı Dedis İmedi ve oğulları Minüçihir ile Gorgora'dan (Kuarkuare) alıp kendi kayınbiraderi olan Varaza Bey'in müslüman olan oğlu Mahmud Han'a vermişti. Ancak 1578'de yeniden başlayan Osmanlı-Safevî mücadelesi, Çıldır ve yöresinin tamamen Osmanlılar'ın eline geçmesine yol açtı. 9 Ağustos 1578'de Osmanlı kuvvetlerinin galibiyetiyle sonuçlanan Çıldır Savaşı'nın hemen ardından

Çıldır eyaletinin ilk beylerbeyi Atabegli Mustafa (Minüçihir) Paşa'nın sarayda kabulünü gösteren bir minyatür (*Şehinşâhnâme*, IÜ Ktp., FY, nr. 1404, vr. 122*'dan detay)

Atabeg ülkesinin geri kalan kısımlarının fethi tamamlanmış oldu. Çıldır zaferinden sonra Altunkale ve civarını elinde tutan Dedis İmedi ve oğulları itaat arzettiler. Minüçihir'e Azgur, kardeşi Gorgora'ya Oltu sancağı verildi, ülkelerinin diğer kısımları ise doğrudan Osmanlı idaresi altına alındı. Bu sırada Ardahan Sancak Beyi Abdurrahman Bey Çıldır ve Tümük'ü, ayrıca bir kısım Osmanlı kuvvetleri de Hirtis ve Ahılkelek'i zaptetmişti. Böylece yeni ele geçen Altunkale Atabegliği ile Mahmud Han ülkesi ve daha önce 1551'de Atabegler yurdundan alınan yerler birleştirilip Çıldır eyaleti teşkil edildi ve İstanbul'a gelerek İslâmiyet'i kabul edip Mustafa adını alan Minüçihir'e verildi (6 Cemâziyelevvel 987/1 Temmuz 1579). Çıldır zaferinden hemen sonra kurulduğu anlaşılan Çıldır, Tümük ve Hirtis sancakları sancaklıktan çıkarılıp birleştirildi, Gorgora'ya ise Oltu sancağına karşılık kendi yurdundan dört sancak tahsis edildi. Bu düzenlemelerle Atabegli Mustafa (Minüçihir) Paşa kardeşi Gorgora ile ortaklaşa tasarruf etmek üzere 900.000 akçelik hasırlarla yurtluk, ocaklık ve mülkiyet şekline getirilen Çıldır eyaletinin ilk beylerbeyi oldu (BA, KK, *Ruus*, nr. 262, s. 213).

İlk kuruluşu sırasında Çıldır eyaleti Arpalı, İmirhev, Pertekrek, Ardanuç, Çeçerek, Aspinze ve Ude sancaklarından oluşuyordu. 1582'de buraya Livâne sancağı da ilâve edildi. Bir sınır bölgesi olması sebebiyle sık sık askerî harekâta sahne olan Çıldır eyaleti bundan sonra yeni fetihlerle genişlediği gibi bazı dönemlerde de küçüldü, buna paralel olarak sancak sayısı devamlı değişiklik gösterdi. Eyalet merkezi ise bazan Çıldır, bazan da Ahıska oldu; hatta eyalete XVII. yüzyılda Ahıska eyaleti dahi denildi. 1592'de Çıldır eyaletinde sekiz sancak mevcut olup bunlar Ahıska, Altunkale, Osıkha, Çeçerek, Aspinze, Hirtis, Ahılkelek ve Posthof (Posof) idi (BA, *TD*, nr. 653). 1595'te sancak sayısı altıya indirildi; Çeçerek, Aspinze ve Altunkale Ahıska sancağına katıldı; Bedre adlı yeni bir sancak daha teşkil edildi. Bu sırada Çıldır sancağı Canbaz, Kenarbel, Kurtkalesi adlı üç nahiyeden oluşuyordu (TK, *TD*, nr. 130). Bu sancak ayrı bir sancak beyinin idaresindeydi. 1596 tarihli bir kayda göre Çıldır sancağı harap bir vaziyette olduğundan üç yıldır hiç kimse buranın sancak beyliğine tâlip olmamıştı (BA, A. RSK, nr. 1474, s. 40). Bu sıralarda Çıldır beylerbeyi olan Hızır Paşa muhtemelen Ahıska'da oturu-